

درس باغ ایرانی و تاریخ آن

«انسان و طبیعت» / «منظر و نظرگاه»
در جهان ایرانی

دکتر لادن اعتضادی

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده معماری و شهرسازی

دوره مطالعات معماری ایران

۱۴۰۱

اهمیت بستر پیدایش یا «کانتکست» در تحقیق

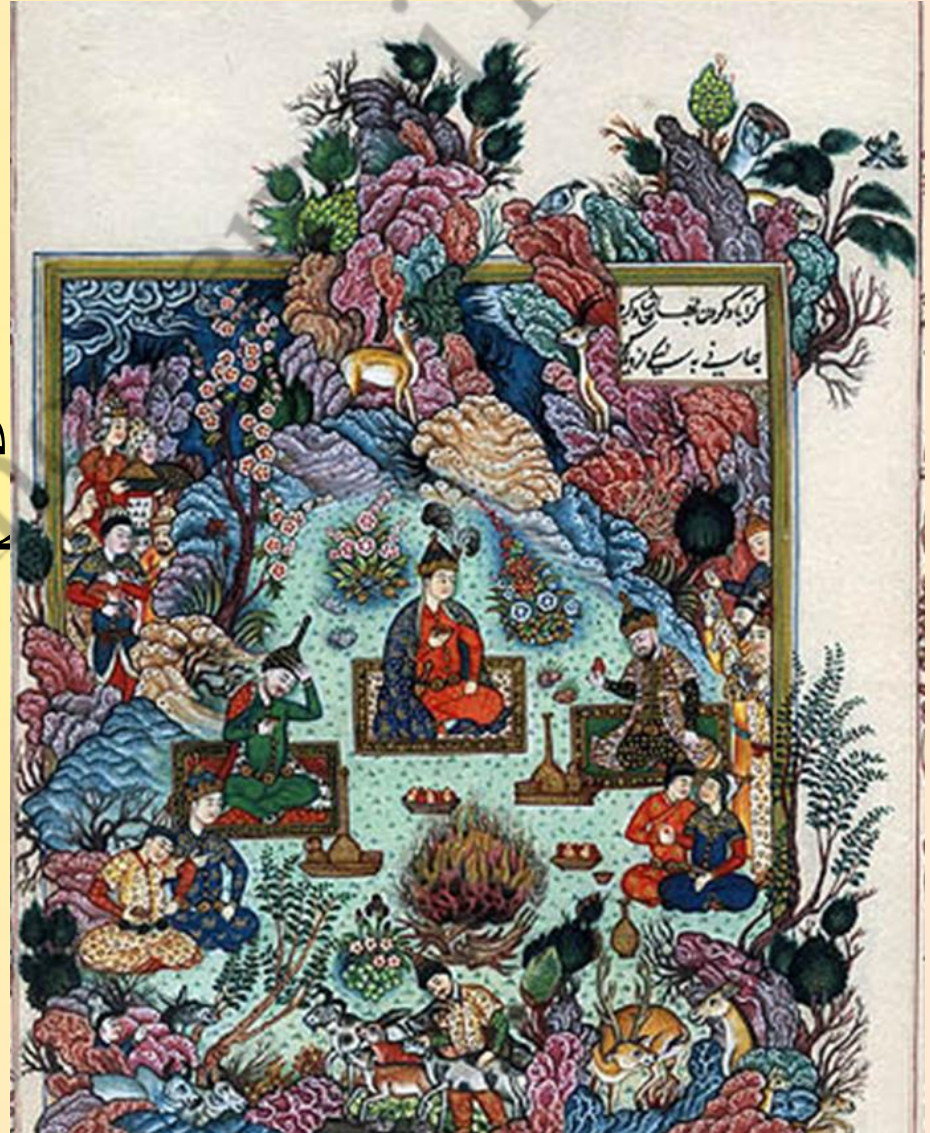
هر پدیده را باید در بستر پیدایش آن تحلیل و فهم کرد.

دو پدیده «خیال باغ» و «عینیت باغ ایرانی» را در کانتکست جغرافیا و تاریخ و فرهنگ ایرانی می‌توان بازخوانی کرد.

نخست: جغرافیا و اقلیم

(آنچنان که تصویری ذهنی ساخته و خیال بهشت را پدید آورده است)

انسان و طبیعت در جهان ایران (نگارگری ایرانی)

فلات ایران

با کوهها
و دشتها
و کویرهایش

در طول تاریخ
جوامع کوچ رو
در مناطق
کوهستانی و
جوامع
یکجانشین در
حوضه‌های
آبریز حاشیة
کویر زیسته‌اند

کوهستان‌ها و
قله‌ها
برفگیر
و کویرها و
بیابان‌ها

گوناگونی طبیعت
و
اقلیم ایران

بارندگی بهاری بیابان‌ها را
دگرگون می‌کند

بیابان های ایران

جلگه ها و دشت های بی آب اما با خاک مناسب برای رویش گیاه اند

کوه‌هاک برفگیر عامل پیدایش رودخانه و چشمه و سیلابها تضمین کننده معیشت کشاورزی و دامداری در تاریخ ایران بوده‌اند.

رود - دره‌هاگ ایران : مکان نخستین زیستگاه‌ها، مسیر آب و ردیف درختان یک
خاطرهٔ جمعی خلق می‌کند.

رود - دره‌های کوه‌های باغران بیرجند نمونه زیستگاه کوچ روها و زیستگاه‌های دائم پایکوهی یکجانشینان

رود - دره‌هاک سرسبز

تصویر ذهنی از راستای آب و سبزی دو سوی آن

گسترش آبادی دره‌ها به دشت،
پیدایش «واحه»

نخستین
باغداری‌ها در
رود-دره‌ها
پدید آمده و
محصولات
باغی، مکمل
محصولات
دامی بوده‌اند.

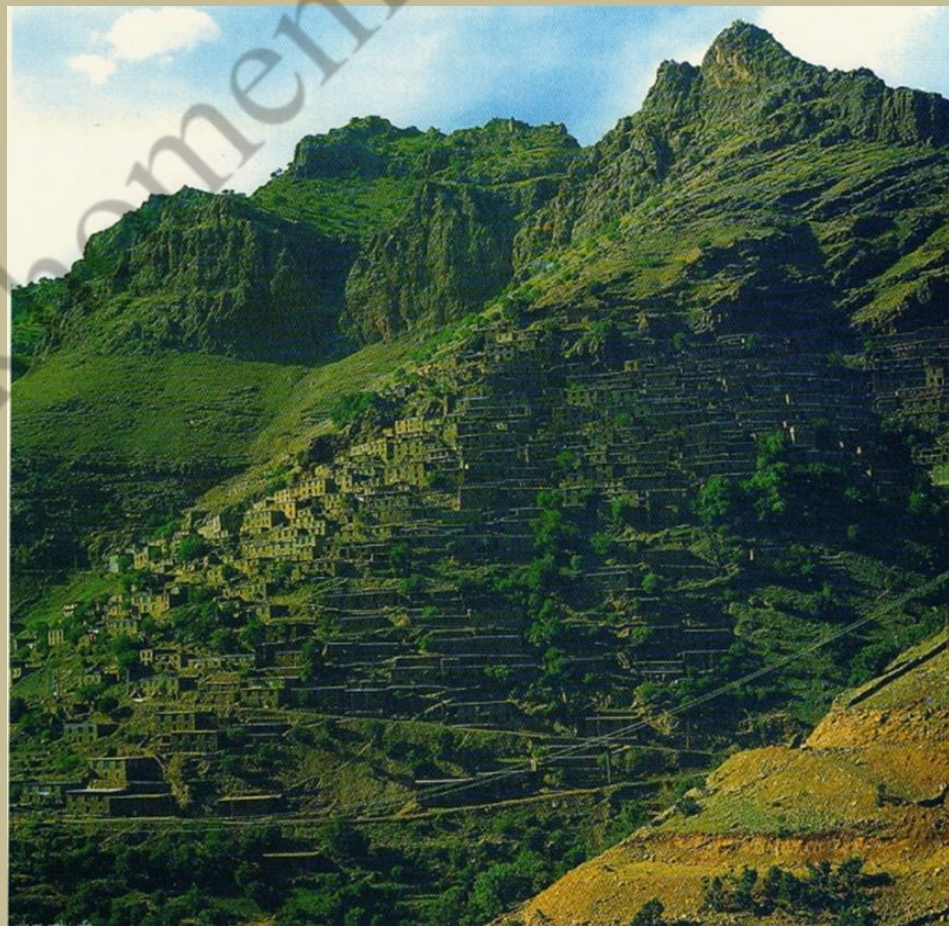
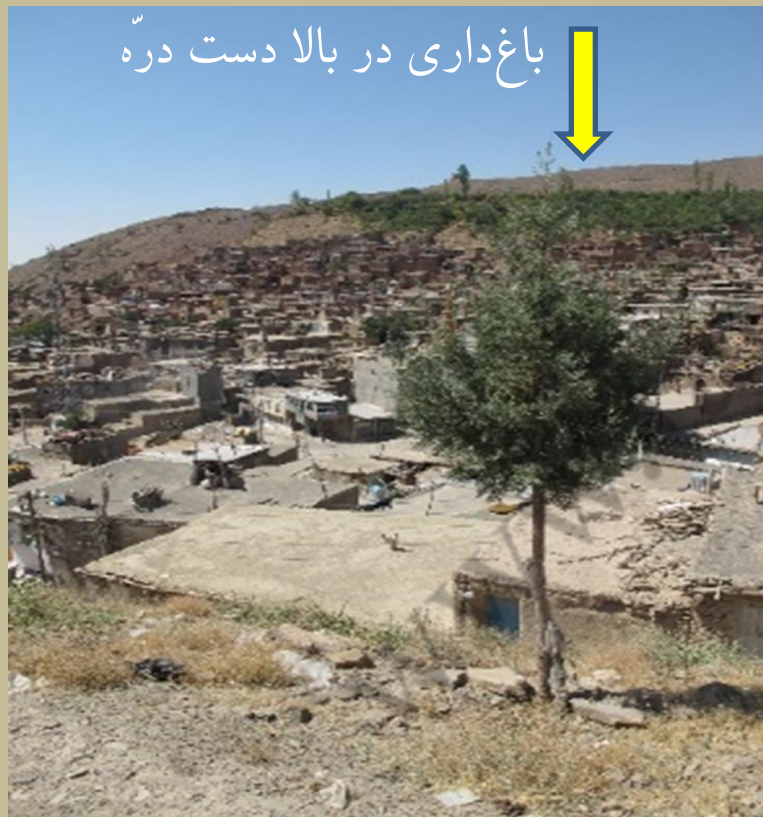
مدیریت آب و خاک در ایران

در زیستگاه‌های کوهستانی ایران، معیشت بر پایه دامداری و باغداری بوده و هست. باغداری همراه کشت محدود دانه‌ها در تراس بندی زمین‌ها و آبیاری از بالا دست رودخانه نشان از مدیریت دیرینه آب و خاک دارد.

زیستگاه‌های همساز با بستر طبیعی

باغداری در بالا دست دره

هدایت و مدیریت آب (قنات در بالا دست رودخانه)

خط الرأس سبز تپه، درختان اطراف جویی هستند که آب شاخه‌ای از رودخانه را از بالا دست به همراه آب قناتی که در بالادست حفر شده، برای آبیاری باغ‌های دامنه تپه هدایت می‌کند.

در این مناطق زمین مسطح برای کشت غلات کمتر در دسترس است، بنابراین کشاورزی برپایه "باغداری" است.

تجربهء تاریخچه زیست در فلات ایران

زیستگاه‌های بعدی دشت‌های پائکوهی

نشانهء استعداد خاک برای
پیدایش واحه و آبادی

واحه‌های در بیابان‌ها

زیست در دشت‌های پایکوهی و حاشیه کوير

حوضه‌های آبریز میان کوه‌ها (دشت‌های پست حاشیه کوير) بستر مناسب پیدایش آبادی‌ها
نخستین آبادی‌ها همچون واحه‌ای در بیابان به برکت وجود چشمه و سپس قنات پدید آمدند.

* واحه زیستگاهی سبز در اطراف
چشمه آبی در بیابان است.

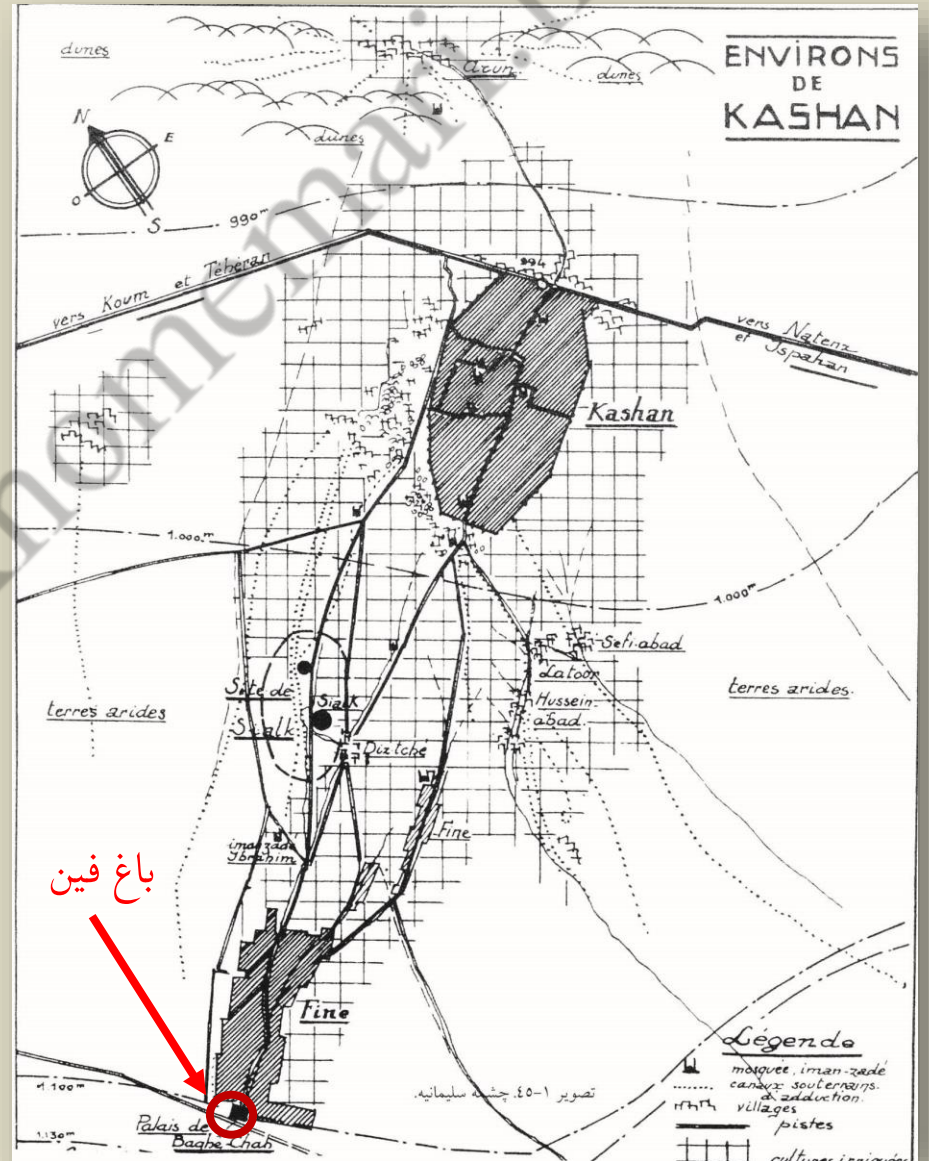
کوهستان‌هاک برف‌گیر و حوضه‌هاک آبریز در پایین دست :
مناسب زراعت و « باغ‌سازی » (این دشت‌ها استعداد « باغ‌سازی » دارند.)

منظره پاییزی یک باغ ایرانی، تنوع رنگ و شکل درختان

حوضه آبریز: کشاورزی، باغ سازگی، آبادی

حوضه آبریز فین و کاشان، و محل باغ فین

باغ همچون یک واحه در حوضه آبریز ماهان

قنات، آبیاری، آبادانی و باغ‌سازگی ایرانی (باغ اربابی)

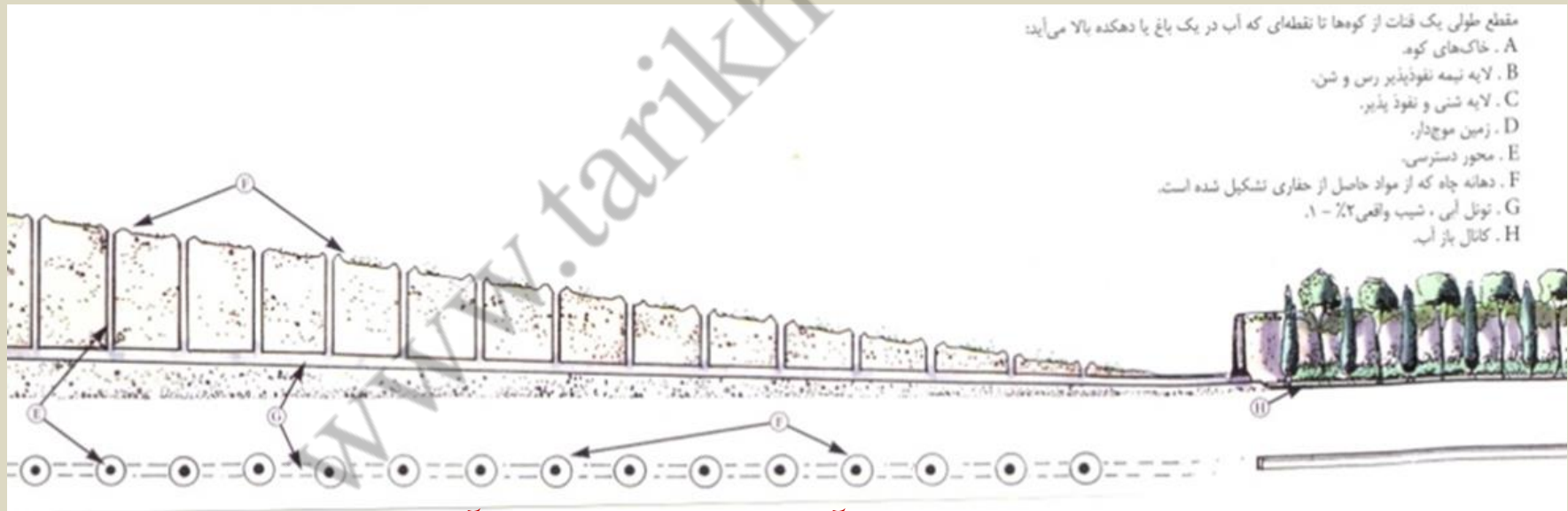
مدیریت جریان‌های محدود آب‌های سطحی و

دانش «استخراج آب‌های پنهان»* از دستاوردهای علمی و فنی ایرانیان بود. ه است

* نام کتاب الکرچی آغاز قرن پنجم هجری

(قنات‌ها از کوه‌پایه‌ها شروع و به دشت‌های حوضه‌های آبریز ختم می‌شوند).

حفر قنات نیازمند دانش، تخصص فنی، ثروت و همیاری جمعی کشاورزان بوده است.

مسیر قنات از مادر چاه تا مظهر، در مظهر قنات آبادی‌ها یا باغ‌ها پدید می‌آیند

باغ به مثابه واحه و پیش آیند آبادک و شهر «قنات» و «باغ»

در حوضه‌های آبریز میان کوه‌ها

باغ ایرانی - باغ اربابی: مرکز مدیریت و ساماندهی آبادی‌ها

مهمترین تجربه زیست در فلات ایران:

غلبه بر خشکی سرزمین و «آبادانی» آن است.

واژه‌های آبادی و آبادانی ریشه در «آب» دارد و «آبادانی» کاری سترگ بوده است.

مظهر قنات آب را به زمین می‌رساند و مزارع سبز و باغ‌ها پدید می‌آیند.

«ایوانی» گلین و اتاقی در پس آن، سرپناهی برای مراقبت از زراعت و استراحتگاه و محل نظاره و تلذذ کشاورزان.

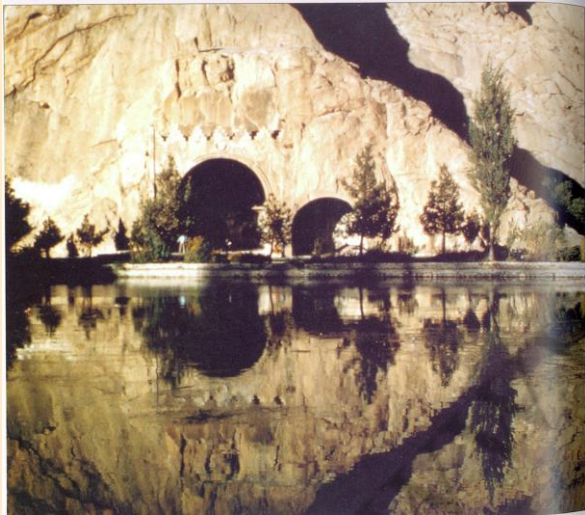
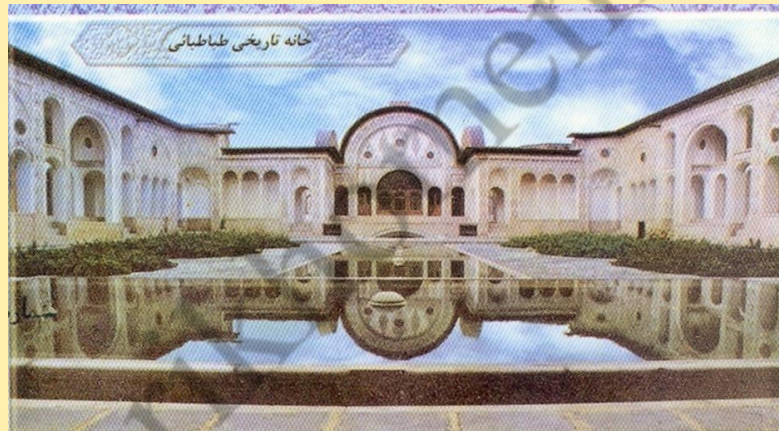
ایوان مشرف به منظر الگویی کهن که به معماری ایرانی راه یافته است.

اهمیت چشم انداز سبز و آب و نظرگاه.

اهمیت چشم انداز آب و سبزه

نزد ایرانیان در ادوار گوناگون

ساختن «نظرگاه» برای نظاره چشم انداز

(معماری ایران)

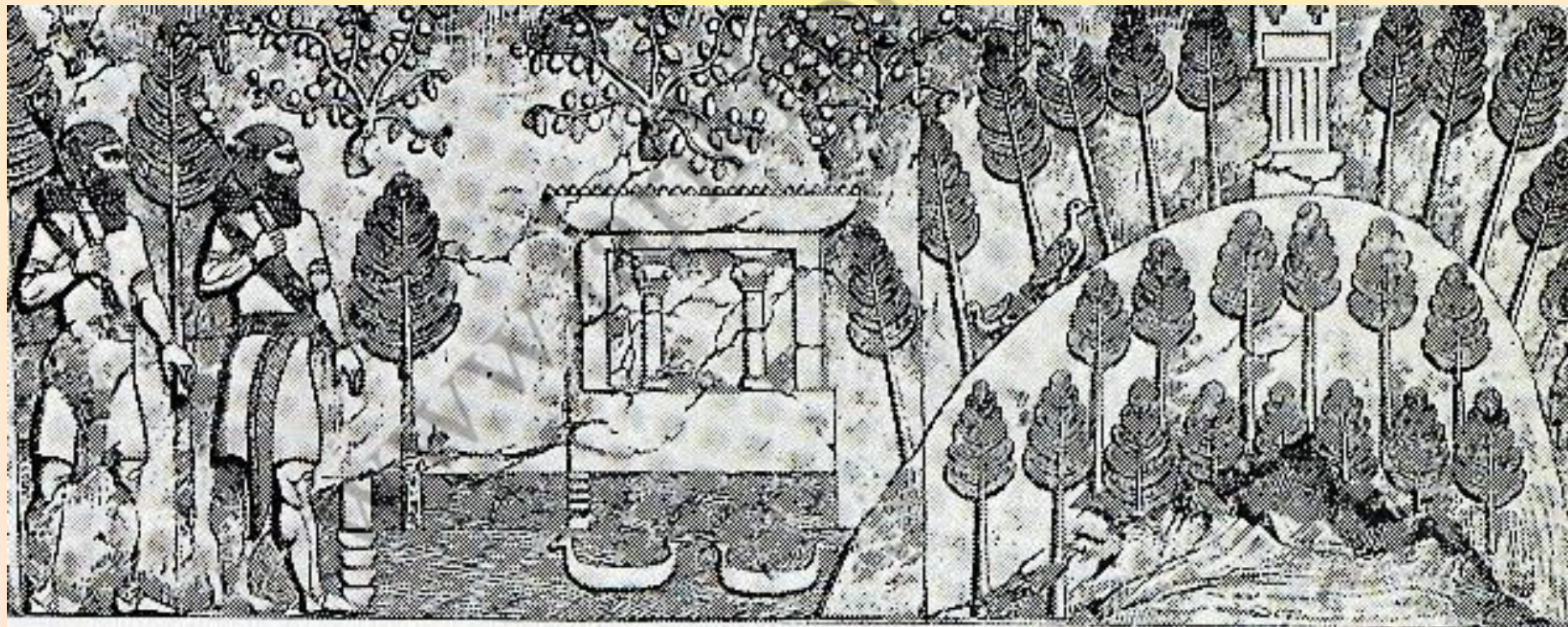
نظرگاه: ایوانی گشاده به چشم انداز

ستاوند (ایوان) تخت جمشید

ساختن نظرگاه، سنتی رایج در منطقه غرب ایران
از آشور و ایلام تا فارس و استخر

نقش آشوری

انسان و طبیعت در جهان ایرانی و هنر ایرانی

(پیش و پس از اسلام ایرانیان شکارگاه، باغ وحش، و باغ می ساخته‌اند)

«باغ‌هایی مختص شکار یا نگهداری وحوش و باغ‌هایی برای درختان میوه و گیاهان و پرندگان زیبا و مفید»

نقش شکارگاه ساسانی در طاق بستان

نقش سرو درخت مقدس ایرانیان

ردیف سربازان و سروها به طور ضمنی
نشان از باغ ایرانی دارد

«سرو درخت مقدس»
که موبد در باغ می کاشته است
(مرجع: شاهنامه)

تزیینات باغ مسجد مشیر

نمادهای برگرفته از طبیعت: گیاه، گل، پرنده
و چرنده

تصاویر درخت زندگی

در نقش پردازای ایرانی

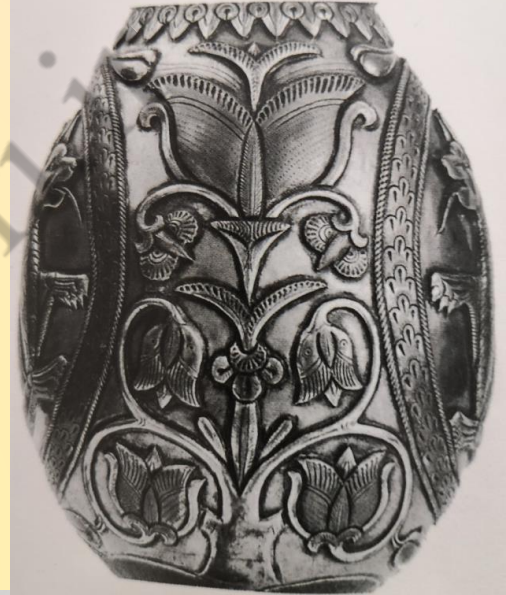

بالای بشقاب: گل شکفته و دو پرنده

بالا: بشقاب ایرانی زرانود متعلق به سال‌های بین قرن پنجم تا ششم میلادی که با درخت زندگی تزیین شده است.

پایین: گلدان متعلق به سال‌های بین قرن پنجم تا ششم میلادی که با سیموغ (پرنده افسانه‌ای ایرانی) تزیین شده است.

پایین بشقاب:

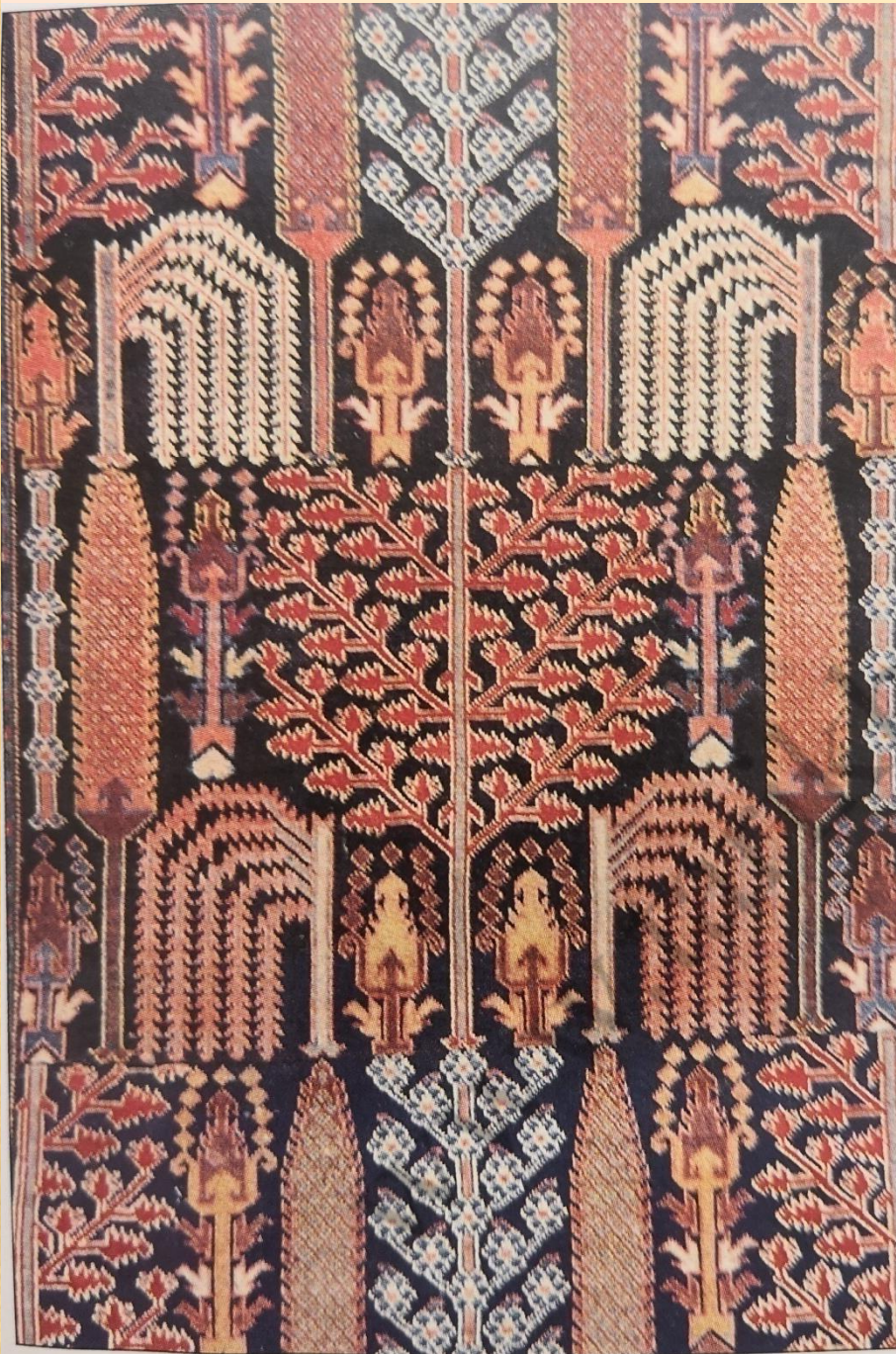
ریشه در گلدان با دو ساقه بهم پیچیده
و دو قوچ در دو سوی

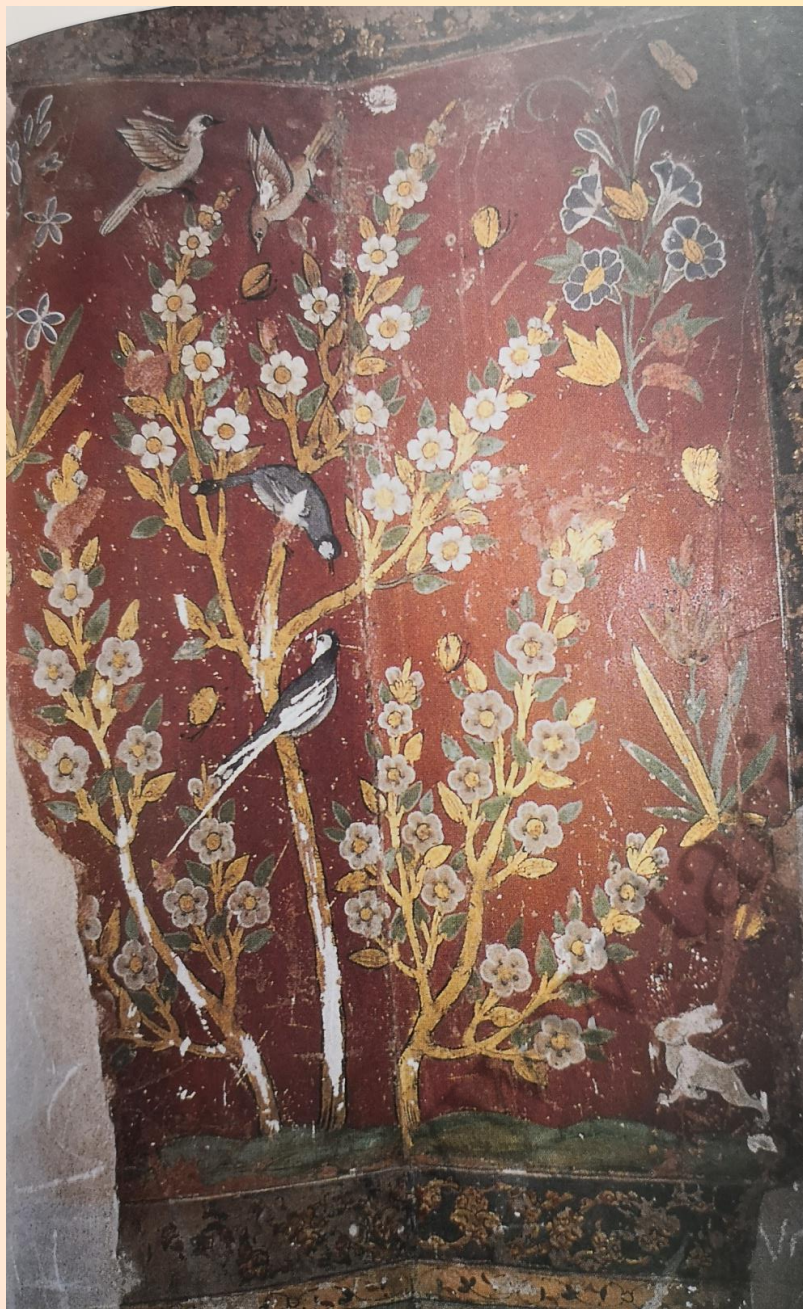
تصوّر باغ در هنرهای ایران

نقش انواع درخت در فرش ایران

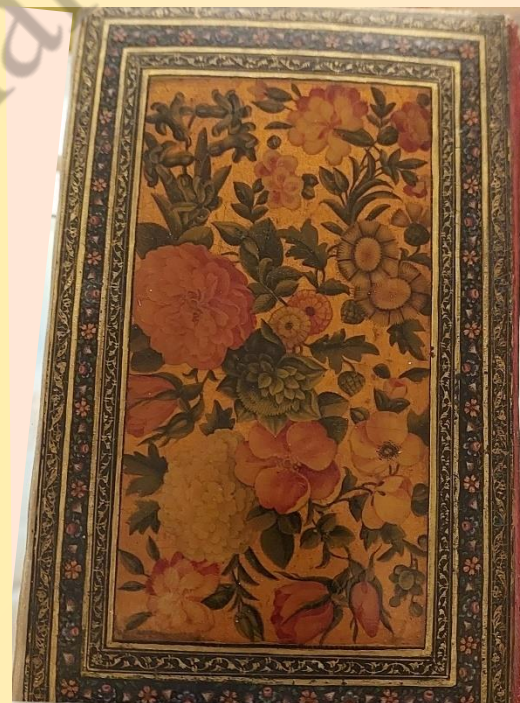
نقوش تجریدگی گیاهی در معمارک

نقش گل و مرغ

در لاکه های ایرانی و نقاشی روی گچ

بازتاب حال و هوای باغ
در نقاشی دیواری روی گچ

فرش ایرانی با طرح کامل یک باغ

رابطهء ایرانیان با طبیعت

بازنمایی طبیعت و نشستن به نظارهء آن نشان از دانستن قدر و منزلت عناصر طبیعی دارد.

یک نمونهء شاخص بازنمایی طبیعت در قالب اثری هنری، باغ‌سازی ایرانی است.

به نظارهء طبیعت «نشستن» حالی از تأمل و درون بینی را همراه با لذات حسی ایجاد می‌کند و نزد ایرانیان ساختن «نظرگاه» برای نظارهء طبیعت موجود یا مصنوع می‌انجامد.

طبیعت ، شکارگاه و نظرگاه (طاق بستان)

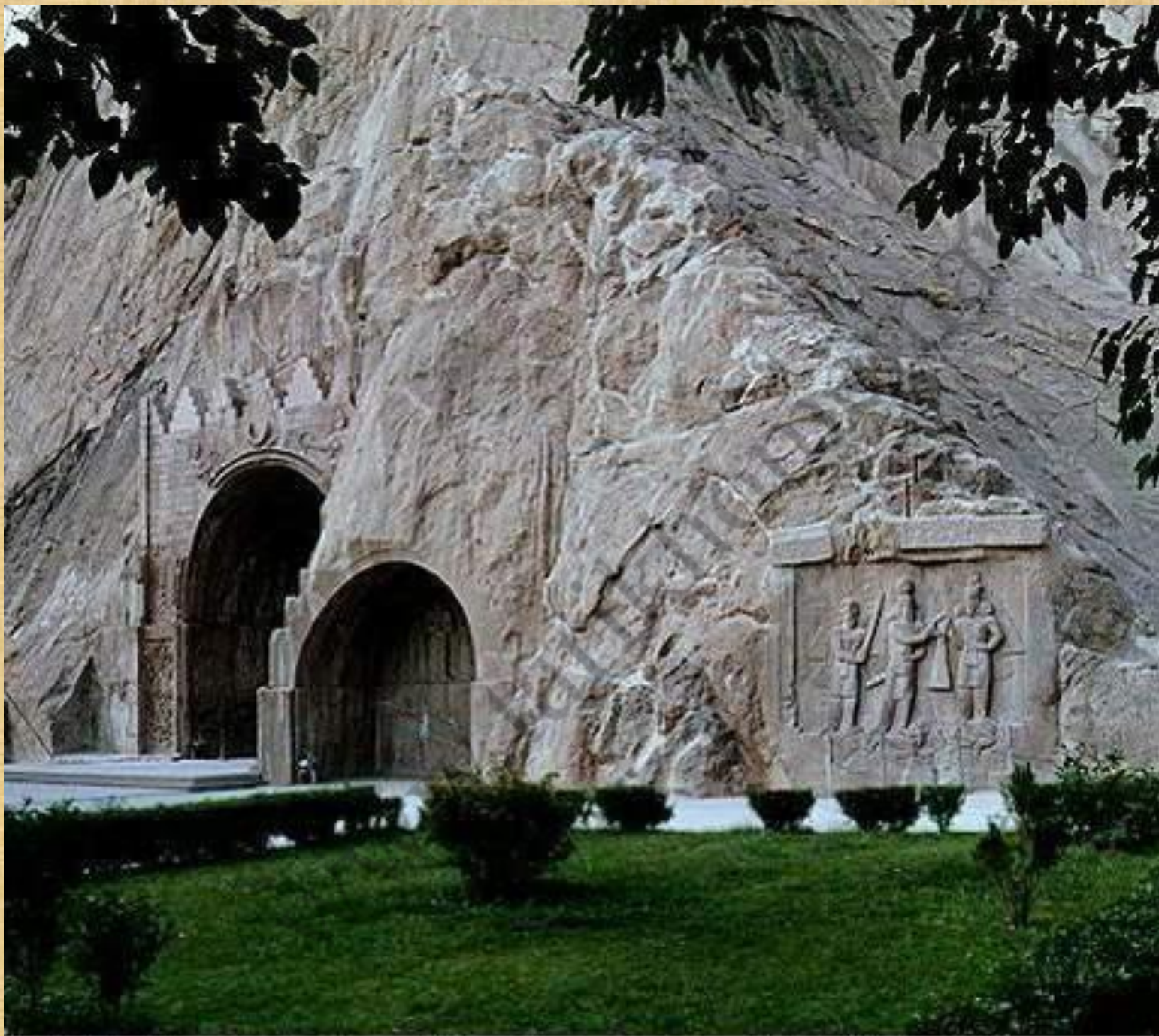
شکار و گلگشت صحرا و تماشای بهار، نیاز و عادت ایرانیان بوده است شاهان و بزرگان با امکانات و تفصیل زیاد این رویه را دنبال می کرده اند.

انسان
نظاره‌گر
طبیعت:

«طاق بستان»
یا (بَغِستان)

نظر گاهی
تاریخی
نزدیک چشمه
و آبگیر و
مشرف به
دشتی سرسبز
و شکار گاهی

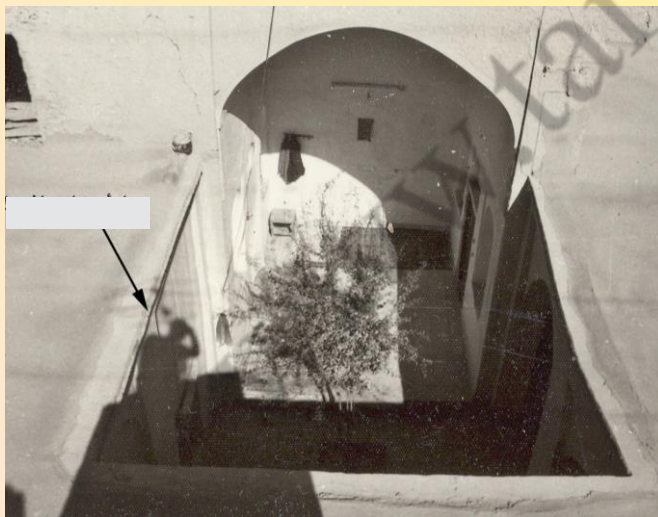
عنصر « ایوان »

رو به چشم اندازی طبیعی از آب و سبزه، تأکید ضمنی بر تقدس آب و درخت

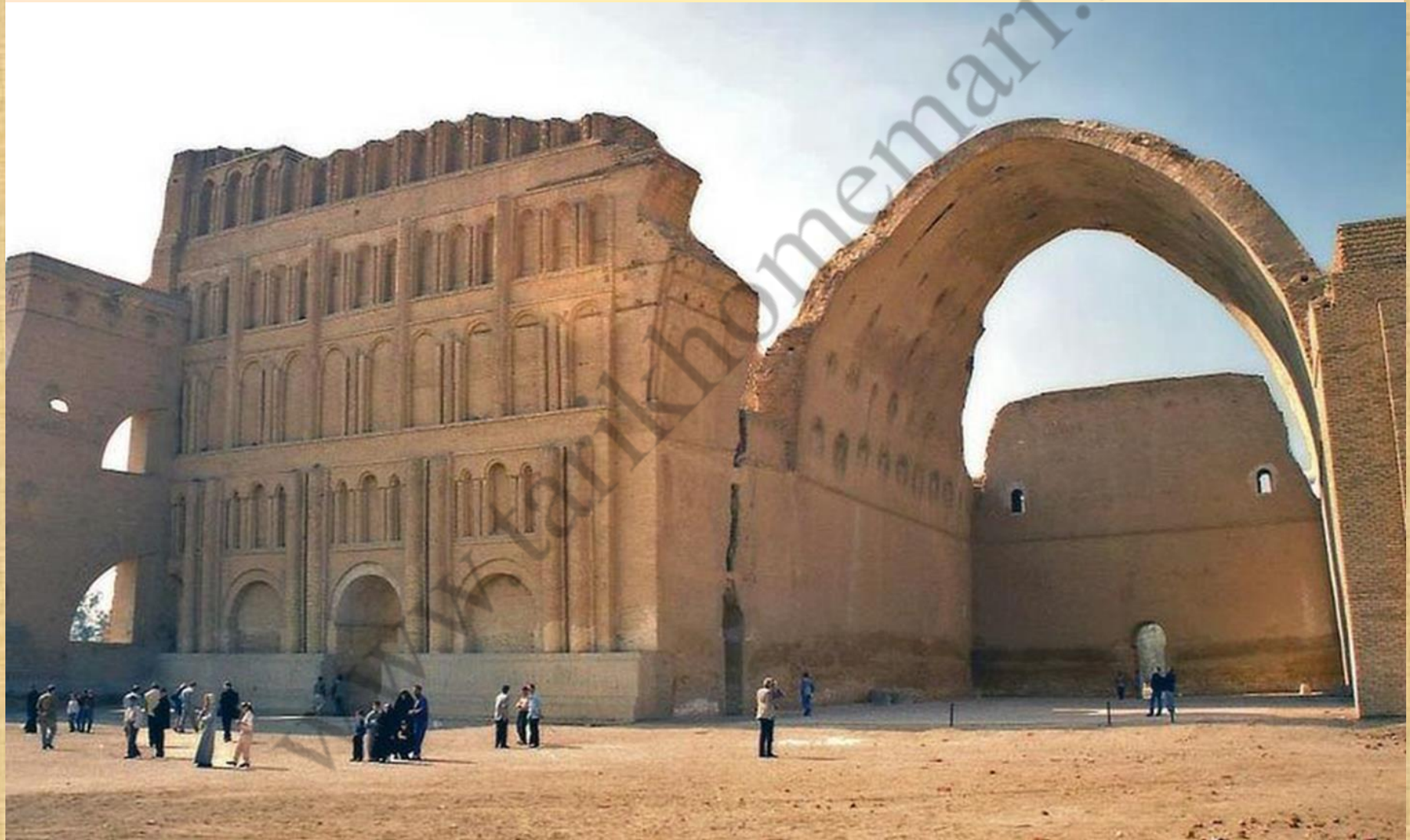

نظرگاه (ایوان) در معماری و باغ سازگی ایران

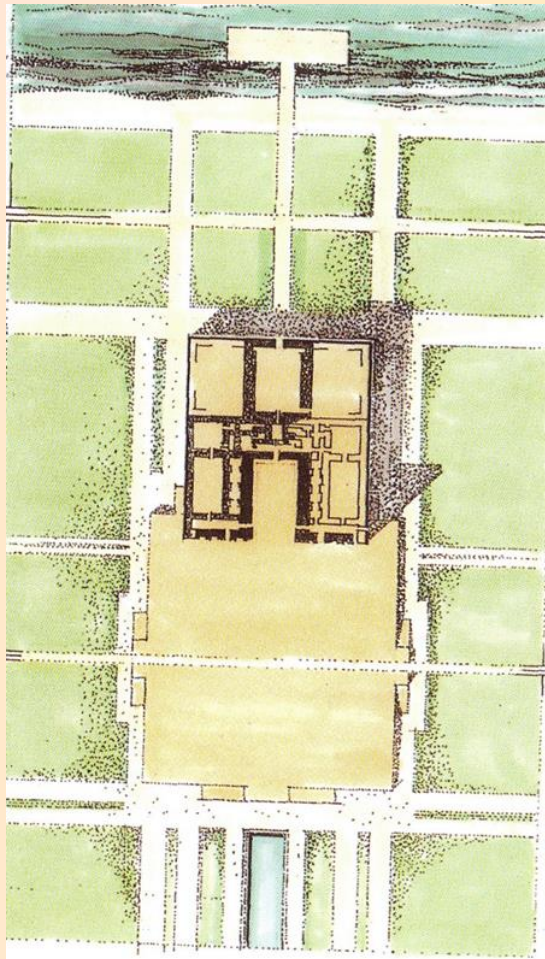
تنوع و تفاوت و تشابه‌ها را دانشجویان توضیح دهند.

نقش شاخص ایوان در معماری و باغ سازگی

گمان‌هاک باستانشناسی در باره کاخ تیسفون و باغ‌هایش

25 50
METERS

باغ ایرانی

نقشه و بازآفرینی محل کاخ تاق کسری در کنار رود دجله در شهر تیسفون، طبق گفته آرتور کریستینسن - باستان‌شناس شهیر: «باغ‌ها و بوستان‌ها در اطراف این کاخ ساخته شده بود و نشانه‌های دیواری که امروزه «بوستان کسری» نامیده می‌شود، متعلق به دیواری است که زمانی دیوار محافظ پارک گوزن بود.»

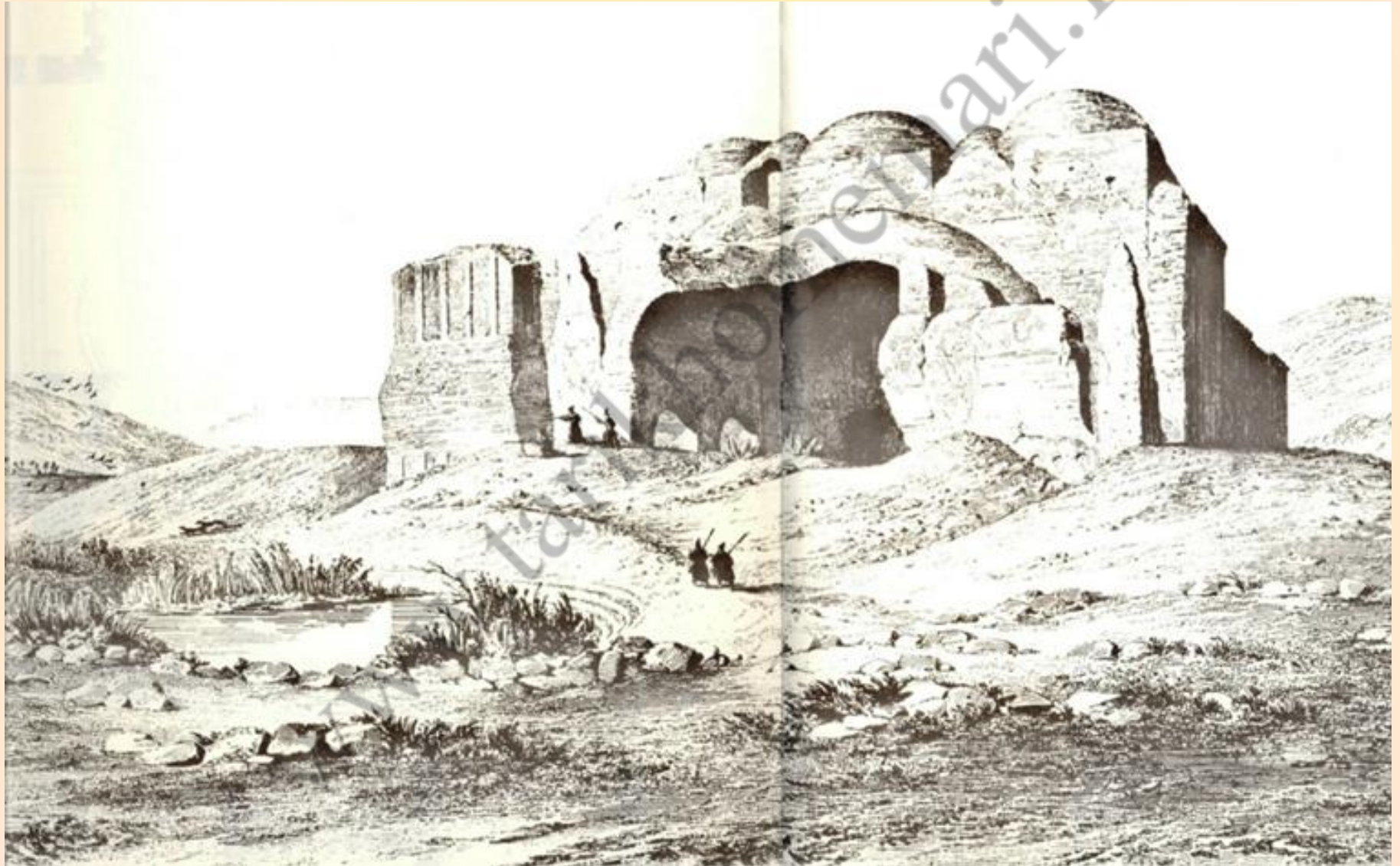
نظریه آرتور کریستینسن

ایوان «کاخ- معبد» فیروز آباد فارس بر بلندی و مشرف بر چشمه آب

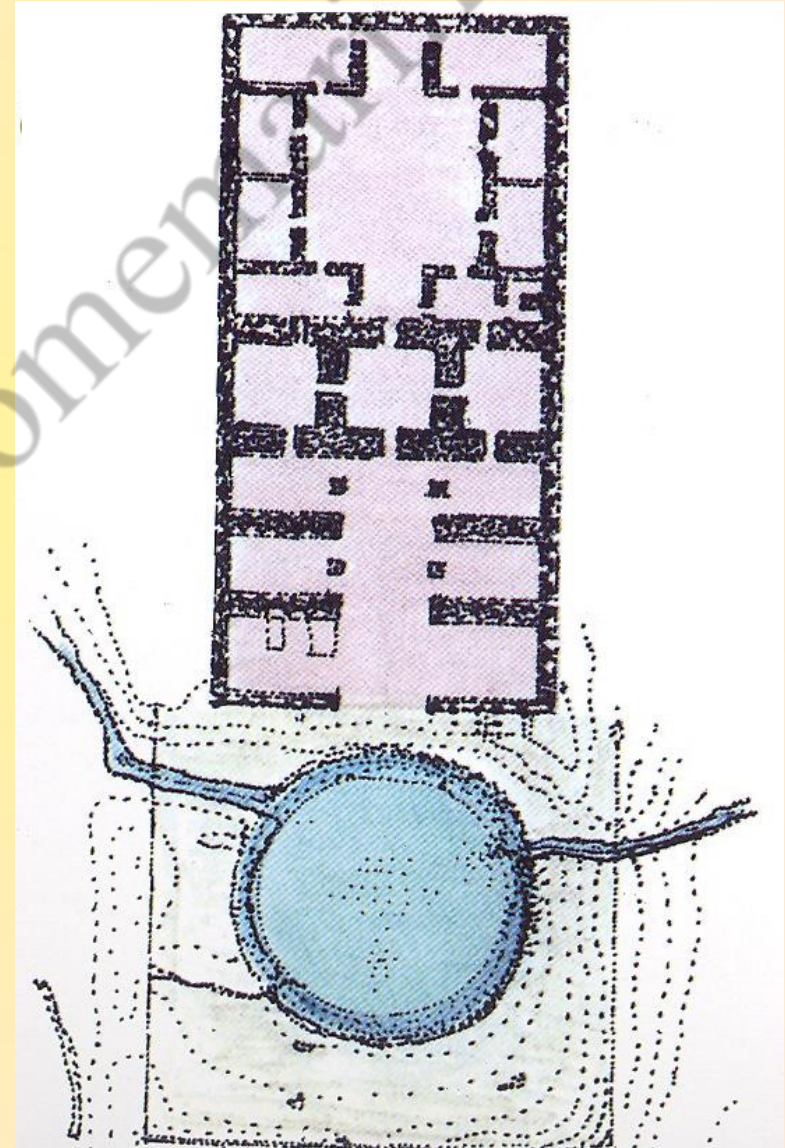
صورت مخروبهء کاخ و ایوان فیروز آباد فارس

مشرف به آبگیر یک چشمه باستانی

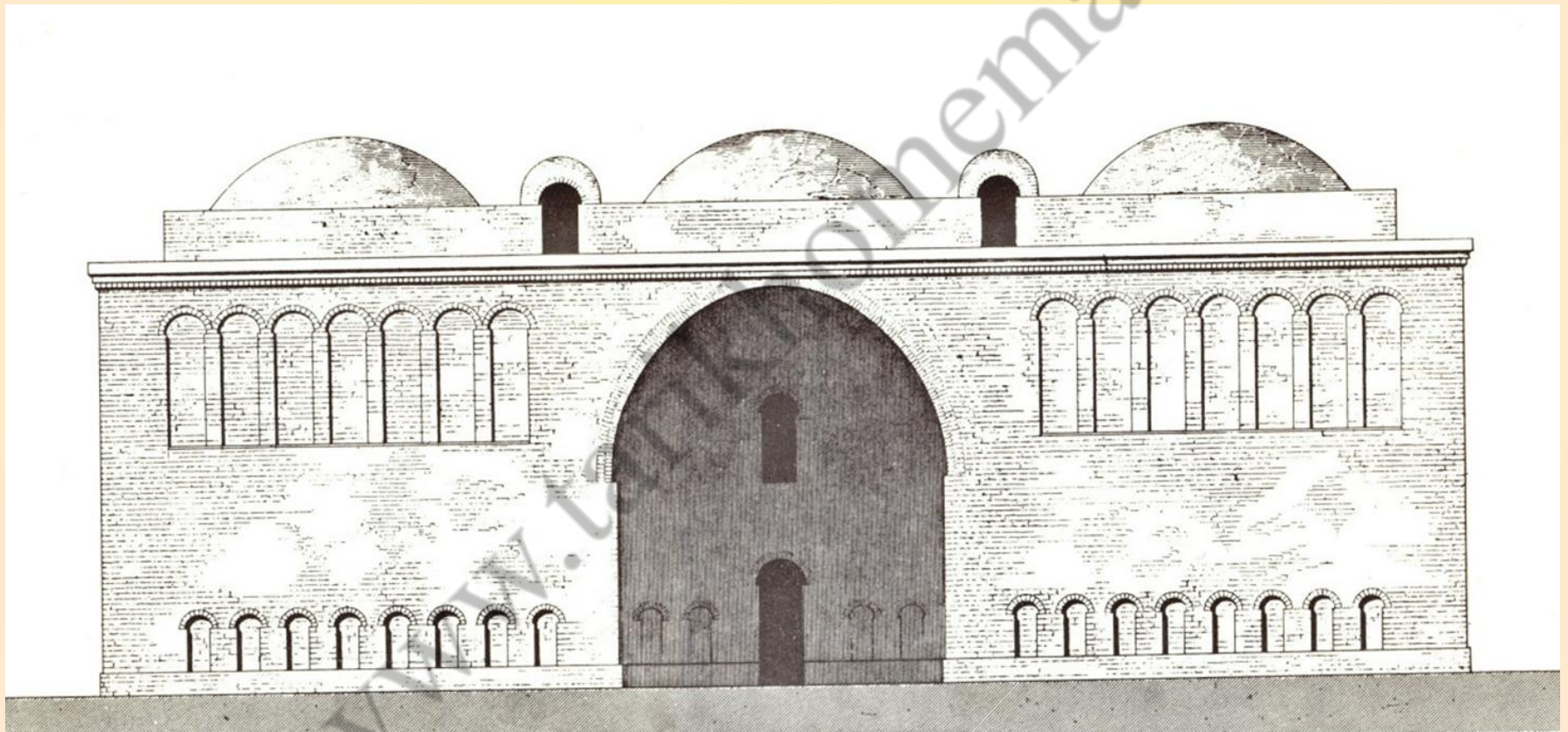

چشمه (فیروزآباد)

در مقابل کاخ- معبد، شاید باغی هم وجود داشته است.

در این نما، ایوان عنصر شاخص و اصلی بنا است. (بازسازی تصویری کاخ فیروز آباد)
در شاهنامه ایوان مترادف کاخ بکار رفته که نشانه اهمیت این عنصر معماری است.
در شاهنامه: ایوان و کاخ و «باغ» همزمان مطرح می شوند

کاخ فیروزآباد - نمای اصلی ، بازسازی شده . ایوان در معماری ایرانی فضایی نیم باز و گشوده به چشم انداز است.

1 2 3 4 5 10 15 20 25 metres

ایوانی در معنا تاریخه اش: (نظرگاه)

«گشوده به منظر، گرچه حیاطی خرد با یک تک درخت و حوض آبی کوچک باشد»

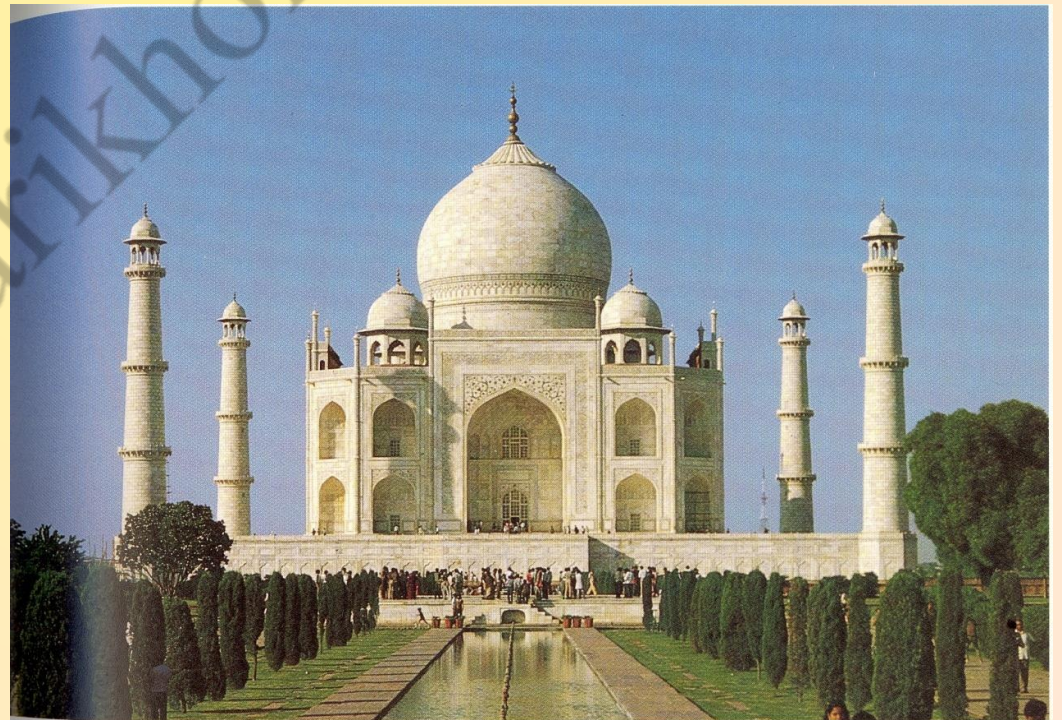
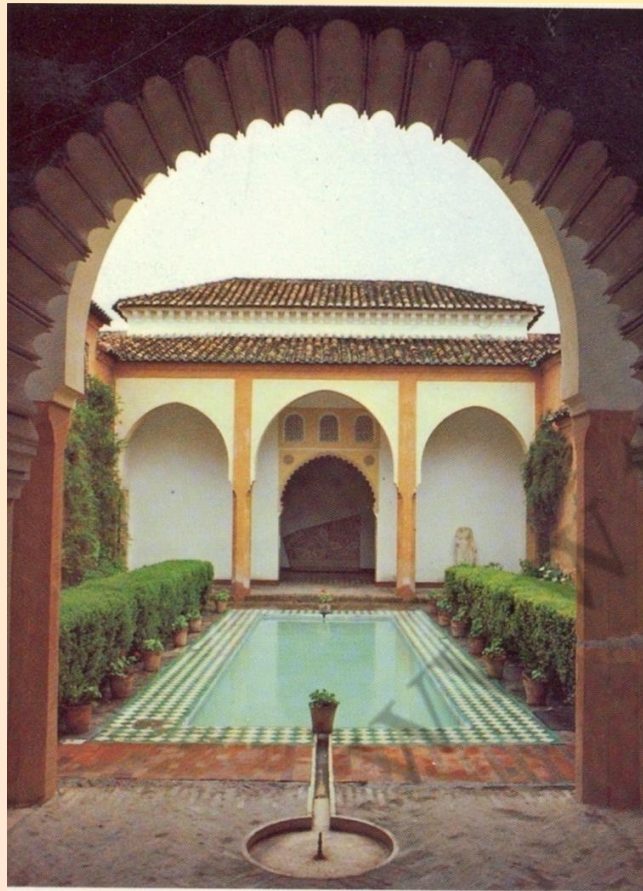
نظرگاه: فضای رابط معماری و منظر

تنوع شکلی یک صورت در تاریخ و جغرافیای ایران فرهنگی از نوع ایوان یا ستاوند

همزیسته معماری و منظر

اشاعة الگوی ایرانی در جهان اسلام

جمع‌بندی:

رابطهٔ تاریخی انسان ایرانی با منظر، نقشی تعیین کننده در معماری و شهرسازی ایرانی داشته است:

ساختن کوشک در میان باغ، ساختن حیاط یا میان سرا در خانه‌ها و ایجاد ایوان و نظرگاه‌های رو به منظر در معماری خانه یا بنای عمارات باغ‌ها

و

ساختن شهرهایی پر از باغ یا «به‌سان باغ» همه بیان این واقعیت تاریخی هستند.

درس باغ ایران و تاریخ آن

پایان بخش دوم:

«انسان و طبیعت» / «منظر و نظرگاه»

در جهان ایرانی

www.tarikhonline.com